

Naisarhitektina Eesti arhitektuuriväljal: õppimine, karjäärivalikud ja enesekehtestamine

Ingrid Ruudi

Teesid

Arhitektuur on traditsiooniliselt olnud väga meeskeskne valdkond, mida alal hoidvad müüdid, töökultuur ja väärtussüsteem on tänini tugevalt maskuliinsed – diskursust valitseb ettekujutus arhitektitööst kui erilisest kutsumusest, mille nimel ohverdada kõik muu, ning arhitektist kui pea üleinimlike võimetega, tehnoloogiat ja filosoofiat sünteesivast individualistlikust loojast. Sellised arusaamad teevad keeruliseks nii teistsuguste karjäärimudelite ülesehitamise kui ka alternatiivsete ja koostöiste praktikavormide väärtustamise. Artiklis uuritakse Eesti naisarhitektide soospetsiifilisi kogemusi arhitektuuriõppes, enesekehtestamist kohalikus arhitektuurimaailmas, töö- ja eraelu tasakaalustamist, naissoost looja enesepilti ja suhestumist feministliku maailmavaatega. Täpsemalt vaadeldakse, kas ja kuidas mõjutavad väljakujunenud hoiakud naissoost arhitektide karjäärivalikuid ja -võimalusi ning hinnangut endale ja oma tööle. Artikli aluseks on 16 intervjuud Eesti naisarhitektidega vanuses 33–93 aastat, mis viidi läbi Eesti Arhitektuurimuuseumi 2019. a näituse „Oma tuba. Feministi küsimused arhitektuurile“ ettevalmistamise ajal. Intervjuude põhjal analüüsitakse nõukogudeaegse ja taasiseseisvumisjärgse Eesti arhitektuurikultuuri erinevusi naise perspektiivist, kõrvutades toimunud muutusi rahvusvaheliste uuringutega nii idabloki kui Lääne-Euroopa kontekstis. Ühtlasi osutab artikkel suulise ajaloo kui meetodi võimalustele konventsionaalse arhitektuuriajalookirjutuse täiendamisel ja küsimärgi alla seadmisel, aga ka sel viisil konstrueeritud narratiivide intersubjektiivsusele.

Märksõnad: arhitektuur, naisarhitektid, karjäär, suuline ajalugu

Sissejuhatus

Arhitektuur on traditsiooniliselt olnud ja on suurel määral tänaseni tugevalt maskuliinseks peetud valdkond. Hoolimata sellest (või paradoksaalselt ehk just seetõttu), et ühe maja valmimisse panustab terve hulk mitmesuguse professionaalse kompetentsiga inimesi ning et seda mõjutavad nii õigusaktid kui ka kasutajate vajadused ja ootused, esitatakse arhitektuuridiskursuses hooneid enamasti kui individuaalse arhitekti loomingut. Eriti 20. sajandit käsitlev arhitektuuriajalookirjutus on olnud suuresti keskendunud heroiseeritud (mees)arhitektide unikaalsele loomingule, taastootes kuvandit arhitektist kui erakordsest loovisikust, kes vormib oludest sõltumata oma kunstilise visiooni käegakatsutavaks ruumiks. Modernistlik arhitektuurikaanon on konstrueeritud kui „meistritelt“ „õpilasteni“ kulgev

suurmeistrite jada (Stratigakos, 2016a). Ikka ja jälle tõstetakse arhitektuurivallas väärtustena esile eelkõige konventsionaalselt maskuliinseks peetud omadusi, nagu ambitsioonikust, sõltumatust, kompromissitust, julgust ja vastupidavust. Kuigi läänemaailmas on sellist kuvandit juba mitu kümnendit kritiseeritud ja otsitud aktiivselt võimalusi mõtestada arhitektuuriloomet koostöökesksemalt (Awan *et al.*, 2011; Brown, 2011; Matrix, 1984; Shonfield, 2001), on nii eriala intellektuaalne väärtussüsteem kui töökultuur siiani suurel määral n-ö maskuliinne, seda nii Lääne-Euroopa kui postsotsialistlikus kontekstis.

Artikli fookuses on küsimus, kuidas on domineerivalt maskuliinne väärtussüsteem ning õppe- ja töökultuur mõjutanud Eesti naisarhitektide¹ erialaseid valikuvõimalusi ja eneseteostust. Artiklis vaadeldakse nii hilisnõukogude kui taasiseseisvumisjärgset aega, kõrvutades seda tingimuste ja muutustega teistes Ida-Euroopa riikides ja läänemaailmas. Millised olid arhitektuuriõppe erijooned vaadeldavatel perioodidel, milliseid väärtusi ja hoiakuid arhitektuurihariduse kaudu sisendati ning milline oli vahetu õppimiskogemus naisarhitektide vaates? Millised on olnud erialasele tööle asumise võimalused ja naisarhitektide karjäärivalikud? Kuidas on õnnestunud erialane enesekehtestamine ning isikliku ja tööelu ühendamine? Ning lõppeks, milline tähendus on feminismil ja naiste emantsipatsioonil eri põlvkondadesse kuuluvate Eesti naisarhitektide jaoks?

Nende teemade uurimiseks viisin 2018. aasta sügisel ja 2019. aasta talvel läbi 16 kvalitatiivset intervjuud Eesti naisarhitektidega vanuses 33–92 aastat. Intervjuerimise kontekstiks oli Eesti Arhitektuurimuuseumis 2019. aastal toimunud näituse „Oma tuba. Feministi küsimused arhitektuurile“² ettevalmistusprotsess – näitusega kaasnevalt oli alguses plaanis välja anda intervjuukogumik, mis jäi süiski ilmutata. Videosalvestiste põhjal valmis näitusele aga ligi tunniajane video, mis on järelvaadatav ka muuseumi YouTube'i kanalil.³ Nii seadis näituse ja

¹ Olles teadlik, et naisarhitekti mõiste kasutamine taastoodab soolist eristust, kus neutraalne „arhitekt“ märgib vaikimisi meest, „naisarhitekt“ aga n-ö normist kõrvalekallet (vt Kasik, 2006), ei näe ma artiklis siiski head võimalust seda vältida, kui uurimisobjektiks on konkreetset arhitektiks õppinud naised ja nende soolistatud kogemused. Ka doktoritöös eesti keele soospetsiifilist sõnavara uuriv Elisabeth Kaukonen (2022) tunnustab, et kuigi *nais*-liitega sõnad viitavad vähemale väärtustatusele, on eesliite kasutamine naissoost tegutseja puhul (*naisisportlane*) neutraalsem kui mõni kõnekeelsena mõjuv, kuid vähe kasutatud alternatiiv (*spordinaine*). Uuritavad naissoost arhitektid ise suhtuvad naisarhitekti mõistesse enamasti pigem skeptiliselt ja eelistavad soopõhist vahetegemist vältida ning nimetada end lihtsalt arhitektideks (pikemalt allpool) – seisukoht, mida ma mõistan ja jagan, kirjutades neist kõigis soouurimusevälistes kontekstides kui arhitektidest.

² <https://www.arhitektuurimuuseum.ee/naitus/oma-tuba-feministi-kusimused-arhitektuurile-2/>. Videosalvestised ja nende transkriptsioonid autori valduses.

³ <https://www.youtube.com/watch?v=Z8PgUSY80Q0&t=1195s>.

plaanitud publikatsiooni kontekst teatavad raamid ka intervjueeritavate valikule ning mõjutas küsimuste asetust ja käsitletavate teemade ringi; samas arvestasid kõik intervjueeritud vestluste avaliku esitamisega.

Põhjalikuma uurimuse jaoks oleks kahtlemata tarvis intervjueerida märksa laiemat valimit naisarhitekte, kaasates enam ka neid arvukaid riiklikes ja erabüroodes töötanud ja töötavaid autoreid, kelle looming on siiani pärvinud vähem tunnustust või kes ongi eelistanud teostada end arhitektuuriväljal mitmesugustes toetavates rollides. Muuseuminäituse ja seega sinise artikli intervjueeritavate kontekstis oli seekord valikukriteeriumiks siiski senine tunnustatus ja/või laiahaardeline erialane aktiivsus: enamik intervjueeritavatest on tegelenud peale projekteerimise ka õpetamisega, esinenud näitustel, kirjutanud arhitektuurikriitikat ja poleemilisi artikleid, panustanud erialaorganisatsioonide töösse ja arhitektuuri avalikku diskursusesse kõige laiemas mõttes, seega kahtlemata ennast looja ja intellektuaalina kehtestanud. Enamik intervjueeritud arhitekte olid väikeste või keskmise suurusega arhitektuuribüroode omanikud/partnerid, kelle projektide tüpoloogia on Eesti büroodele omaselt lai, ulatudes planeeringutest, avalikest hoonetest, haridus- ja kultuuriasutustest korterelamuarenduste ja eramuteni. Valimisse kuulus ka üks sisearhitekt, üks maastikuarhitekt, üks restaureerimisarhitekt; üks arhitekt oli pensionil ja üks suundunud projekteerimispraktika juurest poliitikasse. Samas püüdis valim hõlmata võimalikult erinevaid vanuserühmi, et tekiks võimalus võrrelda tegutsemist kahes poliitilises ja sotsiaalses kontekstis. Enamik intervjueeritud arhitekte olid väga koostööaltid, mitmeid olin teistel teemadel intervjuerinud ka varem. Kaks esialgsesse valimisse planeeritud arhitekti keeldusid intervjuust – üks põhjendusega, et suurem osa tema loomingust on sündinud koostöös (mees)partneriga, kelle see võib seada ebamugavasse olukorda, teine ei soovinud end feminismiga seostada.

Intervjuud põhinesid avatud küsimustel õpingute, tööleasumise, töökeskkonna, tagasiside ja perekondlike olude kohta, puudutades lisaks arhitekti elu tavapärasematele loomingulistele aspektidele õppe- ja töökeskkonna korraldust ja soolist tasakaalu, soolise diskrimineerimise kogemusi, suhteid tellijate, ehitajate ja teiste arhitektuuriväljal tegutsejatega ning hinnangut oma karjäärivõimalustele ja naiste positsioonile Eesti arhitektuurielus nii minevikus kui tänapäeval. Kesksed küsimused – milline oli õpingute ülesehitus ja õhkkond koolis, kas haridusteel, projekteerimis- ja ehitusprotsessis või arhitektuuriväljal laiemalt oldi kogunud marginaliseerimist või diskrimineerimist, miks on naiste nähtavus Eesti arhitektuuriväljal

väike, kas ennast teadvustatakse naissoost autorina, kas enda või teiste naisarhitektide loomingus tajutakse midagi soospetsiifilist ja milline on suhe naiste emantsipatsiooni ja feminismi üldiselt? – olid kõigile samad. Lisaküsimused varieerusid mõnevõrra vastavalt intervjuueeritavate õpingute ja tööelu perioodile ning nende praktika eripärade ja loominguolulisele profiilile. Nii näiteks küsisin rohkem eluruume ja eriti eramuid projekteerinud arhitektidelt ka spetsiifilisemalt koduruumi planeeringu sooliste aspektide või eri soost tellijate erinevate eelistuste kohta.

Intervjuusid analüüsid moodustasin teemagrupid (mis laias laastus kattuvad ka näitusevideos esile tõstetud alateemadega) ning kõrvutasin samadele küsimustele antud vastuseid, otsides nii ühisosaid kui erinevusi ja selgitades välja nõukogude perioodi ja taasiseseisvunud Eesti spetsiifika. Intervjuud kestsid tunni kuni poolteist ning on säilitatud videosalvestiste ja transkriptsioonidena. Artikli tarvis on intervjuud anonümiseeritud, märkides vastajad perekonnanime esitähel ja vanusega.

Suuline ajalugu arhitektuuriuuringute osana

Suulise ajaloo kasutusvõimalusi on hakatud arhitektuuriajaloo kontekstis väärtustama alles suhteliselt hiljuti (Gosseye *et al.*, 2019), ometi on see paljulubav töövahend, mille toel püüda täita traditsioonilise ajalookirjutuse valgeid laiike ja pakkuda domineerivale peavooludiskursusele vajalikke vastunarratiive. Sooperspektiivist vaadates ilmneb konventsionaalsetel arhitektuuriajaloo uurimismeetoditel mitmesuguseid puudujääke. Nii arhiiviallikad kui juba avaldatud käsitlused kipuvad olema mõneti kallutatud – muuseumide ja arhiivide kogud põhinevad suuresti arhitektide endi annetustel ning soospetsiifiliste eelarvamuste tõttu on annetajaks enamasti mehed, kes on varmamad pidama oma pärandit ajalooliselt väärtuslikuks (Harris, 1992, lk 15). Institutsioonide endi kogumistegevus on samuti valdavalt suunatud „arhitektuuriajaloo oluliste“ autorite pärandile (Lambert, 1999/2000, lk 313), mis kinnistab olemasolevat kaanonit veelgi.⁴ Arhiivimaterjali nappus omakorda on aga põhilisi asjaolusid, mis takistab naisarhitektide loomingu kaasamist näitustele ja raamatutesse (Weissmüller, 2017, lk 22). Samas on kaasajal levinud trend, et edukad arhitektid rahastavad oma loomingu uurimusi ja monograafiaid ise (Stratigakos, 2016b, lk 66), milles võib peale arhitektuuribüroo turundusliku motivatsiooni kahtlemata

⁴ Eesti Arhitektuurimuseumi kogude soolist tasakaalu ja kogumispoliitikat olen puudutanud artiklis „Järeldärsusi ühele näitusele. Feministlik pilk Eesti Arhitektuurimuseumile / A postscript to an exhibition: Feminist investigation of the Estonian Museum of Architecture“ (Ruudi, 2021).

näha ka kaudset püüet kontrollida enda jäädvustumist ajalukku. Kuigi rahvusvaheliselt on naisarhitektide esimese põlvkonna väljapaistvamate esindajate kohta ilmunud viimastel kümnenditel mitmeid monograafiaid, mis toetuvad ositi ka intervjuudele, ei kata needki kõiki valgeid laike ei arhitektide ega lähenemisperspektiivide kohapealt. Sageli kalduvad naiste kohta ilmunud monograafiad järgima väljakujunenud formaati ja keskenduma eelkõige loomingule, esitamata küsimusi arhitekti tööd või eneseteostust mõjutavate tingimuste kohta.

Suuline ajalugu uurimisvahendina aitaks üldpilti täiendada just teistsuguste küsimuste esitamise abil, tuues sisse laiemat tegutsejate ringi ning keskendudes mitte vaid projekteerimisprotsessi tulemustele, vaid ka arhitektuuriloomet mõjutavatele tingimustele, võimuvõrgustikele, regulatsioonidele ning arhitektuurivälja mitteformaalsetele ja sõnastamata aspektidele. Üldises plaanis aitab suuline ajalugu täiendada domineerivat suurriikidekeskset narratiivi infoga maailma vähem uuritud piirkondadest, seades olemasolevad teadmised üleilmsesse konteksti ja osutades kõrvalekalletele standardmudelidest ja soosüsteemi kohalikule eripärale, mis koos aitaks kirjutada mitmuslikumat arhitektuuriajalugu (Burns & Brown, 2020). Suulisest ajaloost võib mõelda ka kui aktivismist: „vastunarratiive“ luues seatakse kahtluse alla mitte ainult olemasolev (arhitektuuri)kaanon, vaid ka sissejuurdunud geograafilised ja kultuurilised mudelid üldisemalt, ning eriti kui sellel on avalik väljund, võimestab see seni marginaliseeritud grupe, loob põlvkondadeüleseid seoseid, aitab teadvustada eelkäijate olemasolu ning muuta ruumilist keskkonda tähenduslikuks laiemale publikule (Burns, 2019). Eesti puhul hõlmab feministliku arhitektuuriajaloo mudelite kasutuselevõtt ja kohandamine lisaks veel postsotsialistlikku aspekti – arvesse tuleb võtta ka ajaloolist geopoliitilist eripära, mis on mõjutanud Eesti soopoliitikat ja -praktikat nii nõukogude ajal kui pärast seda (Annuk, 2019).

Samal ajal ei tohi unustada suulise ajaloo spetsiifikat – eluloojutustus ei ole kunagi päriselt objektiivne. Mälestusi jagades ei esitata mingit varem valmis lugu, vaid pigem konstrueeritakse see lugu protsessi käigus. See on keerukas narratiivne protsess, mille puhul tuleb tähelepanu pöörata ka keelekasutusele, narratiivsele struktuurile, mälestuste esitamise viisile ja jutustamise kontekstile (Abrams, 2010, lk 34). Briti ajaloolase ja soouurija Lynn Abramsi sõnul ilmneb narratiivi konstrueerimise sattumuslikkus just naisi intervjuerides: väidetavalt esitavad naised end pigem suhestavana teiste ümbritsevate tegutsejatega kui suveräänsete isiksustena, kelle elu lineaarselt lahti rullub (Abrams, 2010, lk 44). Naine on alati teadlik enda kuulumisest gruppi, mida defineerib domineeriv meeskultuur.

Nii mõjutavad naiste eluloojutustusi konventsioonid ja sõnastamata eeldused, milline peaks üks elulugu välja nägema. Võib arvata, et arhitektuuri kontekstis, kus sissejuurdunud konventsioone on palju, mõjutab see ootushorizont kõneldavat veelgi tugevamini. Sellist suhestuvat enesepilti võib mõtestada kas toetava võrgustikuna või ahistava raamina, kuid igal juhul on see taustsüsteemiks, millele üksikisiku valikud ja otsused paigutuvad. Feministlikud teoreetikud on suhestuvat mina tõlgendanud eri viisidel, kas patriarhaalse sunnina, millest peaks vabanema, või siis mingit laadi naistele ainuomase sisemise tugevusena (Kirss, 2002, lk17). Igal juhul annavad suhestuvalt positsioonilt jutustatud mälestused sageli tulemuseks komplekssemad lood.

Eeltoodule lisaks on suuline ajalugu vältimatult intersubjektiivne – jutustaja tunnistusi mõjutavad ka intervjuerija kohalolu ja isiksus, sest küsimusi esitades toob ta kaasa oma eeldused, ootused ja eelarvamused. Nii on subjektsus pidevas muutumises (Abrams, 2010, lk 54). Kõnealuste intervjuude puhul tuli see aspekt eriti selgelt esile. Paljud intervjueritavad tunnistasid, et nad pole oma eluvalikutele kunagi varem feministlikust perspektiivist mõelnud ning et see, kuidas küsimused olid asetatud, pani neid oma valikutele ja tegudele vaatama hoopis teisest perspektiivist.

Naisena arhitektuuriõppes

Nagu juura, finantsvaldkond või kirurgia, on arhitektuur üks soolisustatud erialadest, kus pealtnäha sooneutraalsed tööülesanded sisaldavad eeldusi, millega sobituvad eelkõige mehed (Acker, 1990). Nende eelduste normaliseerimine saab alguse arhitektuurihariduse erijoontest. Juba 1. saj e.m.a rõhutas Vitruvius arhitektuurihariduse äärmist laiahaardelisust: „Ta peab olema nii andekas kui õpihimuline. Ta peab valdama sõna, olema vilunud joonestaja, hea matemaatik, tundma kõiki teadusi ja filosoofiat. Ta peab olema kodus muusikas ega tohi olla rumal ka meditsiini kohapealt. Ta peab tundma seadusi ning olema kursis astronoomia ja astronoomiliste arvutustega.“ (Vitruvius, 2002 [33–14 BC], lk 9). Sellisena kirjeldatud arhitekt mõjub peaaegu üliinimesena. Osa nendest rangetest nõudmistest on kahtlemata jõudnud ka tänapäeva. Samas on läbi aegade nii arhitektide intervjuudes ja monograafiates kui arhitektuuriajaloo käsitlustes rõhutatud, kuivõrd suurel määral vormib arhitektuuriharidus ka inimest kui isiksust.

Õppimisprotsessi kaudu sisendatakse tulevastesse arhitektidesse väga konkreetseid ühiskondlikke ja kultuurilisi väärtusi, mis ei vähenda mitte ainult mees- ja naistudengite

erinevusi loomisprotsessi, loominguliste eesmärkide ja töömeetodite asjus, vaid tasandavad suuresti ka erineva sotsiaalse ja kultuurilise taustaga tudengite erisusi, suunates neid omaks võtma konventsionaalset meestekeskset keskklassi maailmavaadet ja maskuliinset praktikamudelit (Harriss, 2016, lk 250–251; Kuhlmann, 2013, lk 43–45). See leiab aset suuresti tänu õppekavadele, kus naistel ei ole kohta ei arhitektuuri loojate ega kasutajatena.⁵ Sotsioloogilistes uuringutes on leitud, et naissoost tudengid on juba enne arhitektuuriõppesse astumist teadlikud, et nad sisenevad meestekesksele tegutsemisväljale (Technical University of Munich, 2018, lk 9). Arhitektuuriõpet on alati peetud karmiks, seda on kirjeldatud isegi peaaegu sõjaväelise treeninguna, kus valitsevad hegemoonilise maskuliinsuse ideaalid, nagu või(s)tluslikkus, staarikultus ja kõrged panused (Fowler & Wilson, 2004, lk 106). Tavapärase stuudiosüsteemipõhine õpe toimib kui initsiatsiooniriitus, kus pea eranditult meesarhitektidest koosnevad komisjonid hindavad tudengitöid oma hindamiskriteeriume kuigivõrd verbaalselt või ratsionaalselt selgitamata. Tulemuseks on akadeemiline sündroom, kus tudengid hakkavad uskuma, et mida mõistatuslikumaks jäävad juhendaja hinnangud, seda meisterlikum ja väärtuslikum too on (Fowler & Wilson, 2004, lk 107). Arvatakse, et see „meistrimüstika“ annabki erialale osa selle võlust.

Lääne-Euroopa ja USA kontekstis oli arhitektuuriõpe naiste jaoks pikalt raskesti ligipääsetav mitte ainult psühholoogiliselt, vaid ka praktiliselt – paljudes USA ülikoolides ei võetud naisi arhitektuuri õppima kuni aastani 1972, mil keelati sooline diskrimineerimine riiklikult rahastatud erialadel (Stratigakos, 2016b, lk 21). Mõned eraülikoolid hakkasid naisi vastu võtma alles 1980. aastail. Nõukogude Liidus ja idabloki riikides oli olukord teine: nii ideoloogilistel kui praktilistel põhjustel soositi naiste asumist kõigisse töövaldkondadesse, sealhulgas tehnilistele erialadele. Naiste arhitektuuriõpet soodustati mitmeti, näiteks Saksa DV-s olid isegi ainult naistele mõeldud kursused, mille tunniplaanis püüti arvesse võtta väikeste lastega naiste vajadusi, samuti rajati lastehoiuga ühiselamu (Engler, 2017).

Kuigi ei ole teada, et Eestis nii toetavaid meetmeid oleks kasutatud, võimaldas nõukogude tasuta kõrgharidus siiski märksa suurema hulga mõlemast soost tudengite haridusteed ning

⁵ Mitmed aktivistlikud ettevõtmised püüavad olukorda siiski muuta, näiteks algatus Women Write Architecture, <https://womenwritearchitecture.wordpress.com>.

naistudengite osakaal kasvas võrreldes sõjaeelsega märgatavalt.⁶ Nii õppis 1950.–1980. aastail nii Tallinna Polütehnilises Instituudis (TPI) kui Eesti Riiklikus Kunstiinstituudis (ERKI) mehi ja naisi arhitektuuri peaaegu võrdselt, kusjuures 1970. aastail oli naisi isegi enam.⁷

Sellegipoolest oli arhitektuuri õppimine ja õpetamine üpris meestekeskne. 1940. aastate teisel poolel õpetati arhitektuuri TPI-s, seal kuulus õppekavva kohustuslik suvepraktika ehitusel, kus naistelt oodati meestega võrdset füüsilise töö panust. 1960. aastail tähendas arhitektuuriõppe esimene kursus ka ERKI-s füüsiliselt raskeid päevi ehitusplatsil, loengud ja joonistustunnid toimusid öhtuti. Kõik õppejõud olid mehed. Esimene naisõppejõud erialal oli Katrin Koov, kes hakkas 2000. aastail juhtima linnamaastike õppekava.⁸ Aastal 2019 oli Eesti Kunstiakadeemia arhitektuuriosakonnas kolm professorit, kõik mehed, ning kogu teaduskonnas oli meeste-naiste suhe 56 : 13.⁹ Nende vähestegi naiste puhul oli enamasti tegemist tugiainete, mitte põhiliste erialaainete õppejõududega. See korreleerub rahvusvahelise olukorraga, kus Saksamaa, USA ja Kanada arhitektuuriõppe võrdlevas uuringus leiti, et naisõppejõud õpetavad küll arhitektuuriajalugu, planeerimist, keskkonnapsühholoogiat või muid kõrvalaineid, kuid väga harva arhitektuurset projekteerimist (Kuhlmann, 2013, lk 45).

Uurides intervjueritud arhitektidelt nende õpinguaegseid kogemusi, ilmnes, et meesõppejõudude suhtumine naistudengitesse olenes loomulikult isiksusest. Paljusid nõukogudeaegseid legendaarseid professoreid meenutati intervjuudes kui „vana kooli härrasmehi“, kellel olid omad veidrused. Küsimuse peale marginaliseerivate kogemuste kohta tunnistasid pea kõik intervjueritavad, et olid koolis otsesemal või kaudsemal moel saanud tunda eelarvamusi, pisendamist, patroneerivat suhtumist või halvustamist, olenemata sellest, kas jutt käis nõukogude või taasiseseisvumisjärgsest ajast:

⁶ Naiste arhitektuuriõpinguid ja õpingute katkestamise põhjuseid Eesti Vabariigi ajal on põhjalikult käsitletud Tiitu Parbuse magistritöös „Naisarhitektid Eestis aastatel 1918–1940. Haridus, arhitektuuripraktika ja ühiskondlik retseptioon(2018)“.

⁷ Väited põhinevad kogumiku „Kunsttööstuskoolist kunstiakadeemiaks: 100 aastat kunstiharidust Tallinnas / From the school of arts and crafts to the academy of arts: 100 years of art education in Tallinn“ (Kalm, 2014) lisas toodud tudengite nimekirjadel.

⁸ Tunnitasuliste õppejõududena olid varem õpetanud ka Irina Raud ja Inga Raukas.

⁹ Näituse „Oma tuba. Feministi küsimused arhitektuurile“ tarbeks kogutud statistika.

[K]õik meie meesõppejõud, nende puhul oli küll tunda seda, et ... no kuule, naisterahvas – sa ei oska ju arvutada. Keegi nendest kujutava geomeetria õppejõududest ütles, et naiste mõistus ei jõuagi ruumilise mõtlemiseni. /.../ Aga need olid pigem ülbed meesinsenerid kui meesarhitektid, need olid ikka, no vaatasid nagu prahti. (H, 69 a)

Mitmed teised intervjueeritavad kirjeldasid üleüldist üleolevat suhtumist ja eelarvamusi, mis väljendusid väikestes remarkides, näiteks õppejõu heameelt, et kursusel on vaid kaks naist, või siis, vastupidi, ilmselget pettumust, kui selgus, et värske kursus pea ainult naistest koosnebki. Tööde avalikul hindamisel pöörati meesstudengitele sageli rohkem tähelepanu, eriti kui need olid varmad komisjonile vastu vaidlema, ning naistudengite töid kommenteeriti sageli vaid möödaminnes, eriti kui tegemist oli mõne vaiksema õppuriga. Selline soopõhine vahetegemine õppeprotsessis näib olevat universaalne probleem: USA arhitektuurikoolide kvantitatiivses uuringus, mis hõlmas 112 hindamist, ilmnis, et mitte ainult naistudengid ei saanud oma tööde esitlemiseks vähem aega, vaid ka naissoost komisjoniliikmeid katkestati märksa sagedamini kui nende meeskolleege (Kuhlmann, 2013, lk 46).

Nõukogude ajal, mil kõik lõpetanud said riikliku suunamise mõnda projekteerimisbüroosse, toimus teatav mitteformaalne eelseleksioon juba kooliajal, kus väljapaistvamad meesstudengid n-ö märgiti ära projekteerimisbüroodest kõige loomingulisema ja vabama tööõhkkonnaga EKE Projekti tarvis. Taasiseseisvumisjärgsetel aastatel väljendus vahetegemine pigem lähenemises projekteerimismeetoditele ja arhitektuursetele lahendustele. Meesõppejõud ootasid sageli jõulisemat sekkumist ja märgilisemat, ennast ruumis tugevamalt kehtestavat arhitektuuri, mõistes hukka mitmete naistudengite eelistuse töötada väiksema mastaabiga või pakkuda pehmemaid sekkumisvõimalusi, tegeleda rohujuureaktivismi või kogukonna kaasamisega. Viimati mainitud vastuolu oli samas ilmselt ka mitte ainult sooline, vaid põlvkondlik erinevus.

Enesekehtestamine arhitektuuriväljal

USA ja Saksa feministlikud uurijad on toonud esile, et naisarhitektidel on olnud läbi aegade raskusi tellimuste saamisega, kuna levinud eelarvamuste kohaselt on nad kompetentsed kavandama vaid elamuid, lasteasutusi või hoolearhitektuuri (Pepchinski, 2017; Scott Brown, 1989; Stratigakos, 2016b). Nõukogude Liidu ja idabloki majandussüsteem kindlustas töökoha

kõigile, soost sõltumata. Värskele lõpetanutele leiti töökoht ühes suurtest riiklikest projekteerimisorganisatsioonidest, nii et üsna kiirelt kasvas naiste osakaal arhitektuurivallas enamikus idabloki riikides suhteliselt suureks, ulatudes kuni 50% (Lohmann, 2017, lk 178; Marciniak, 2017, lk 65). Samas tähendas see, et töötamine oli seadusega ette nähtud kohustus ning töökoht ega seeläbi üldiselt ka tööülesanded polnud iseenda valida. See tähendas, et naised projekteerisid kõikvõimalikke hoonetüüpe ja pealtnäha ei olnud selles vallas mingisugust tüpoloogilist diskrimineerimist. Pealiskaudne pilk nõukogude Eesti projekteerimisbüroode 1960.–1980. aastate toodangule paistab seda kinnitavat:¹⁰ naised projekteerisid nii tööstusarhitektuuri kui taristurajatisi, planeerisid linnu ja asulaid, kavandasid elamuid, haiglaid ja koole. Sellegipoolest torkab silma, et suurte avalike hoonete ehk kõige kaalukamate ja prestiižsemate objektide autoritena leiame naisarhitekte siiski harva – need tellimused läksid üldjuhul üksikutele kõige väljapaistvamatele meesarhitektidele. Kogu Ida-Euroopas on samasugune tendents: tipparhitektide hulka naised üldjuhul ei jõudnud, samuti ei ole neid administratiivsetel juhtkohtadel (Pepchinski & Simon, 2017).

Eesti Vabariigis nõuab seadus oluliste avalike hoonete puhul enamasti avaliku ja anonüümse arhitektuurivõistluse korraldamist. Alates 1990. aastate lõpust, mil ehitusvaldkond kümnendi alguse seisakust üle sai, ongi hulk konkursside tulemusena sündinud suurepäraseid avalikke hooneid projekteeritud naisarhitektide poolt või büroodes, kus partneriteks on naised. Samas on elamuehitus ning äri- ja büroohoonete ehitamine muutunud valdkondadeks, kus otsustajad on kinnisvaraarendajad, ning see on taas valdavalt meeste domineeritud tegevusala, kus toimivad omaenda võimuvõrgustikud. Viimased paar aastakümnet tegutsevad intervjueritud kinnitasid, et kõik nende eratellijad selles vallas on olnud mehed ning et neile võrgustikele ligisaamine on nõudnud teatavat pingutust. Projektikoosolekutel tuleb sageli ette patroneerivaid olukordi. Mitmeid häiris levinud eelarvamus, et naine on projekteerimismeeskonnas tõenäoliselt sisearhitekt (ja sisearhitektuur paigutatakse hierarhiliselt madalamale positsioonile), aga mõistagi ka nii tellijate, ehitajate kui ka meeskolleegide üleüldine üleolev või survestav suhtumine:

Kui mind on kuskil tutvustatud kui arhitekti, siis mehed võtavad iseenesestmõistetavalt, et ma olen sisekujundaja. (S, 75 a)

¹⁰ Hinnang põhineb näituse „Oma tuba. Feministi küsimused arhitektuurile“ tarvis kogutud projektide andmestikul.

Kui EKA-s õppisin, oli see mul suurimaid sisemisi traumasid, miks ma siit ära läksin. Arhitektuuriklassi poisid narrisid mind kardinariputajaks. (P, 33 a)

Algusajast on meeles, see oli vist linnavalitsuse ajast, kui midagi kuskil koosolekul rääkisin, siis mingisugune keskealine või vanem valge mees küsis, et kas siin mõnda meest ei olegi. (B, 42 a)

See on ju selline valdkond, kus sulle võib sattuda väga jõulisi tellijaid ja ehitajaid, see on psühholoogiline sõda. Tunnistan, et olen alguses päris palju pisaraid poetanud ja üle elanud niisuguseid survestamisi. Hiljem sa juba arvestad sellega, tead ette, ei võta enam nii südamesse. /.../ Mingi alateadlik vahetegemine ikka on. (K, 45 a)

... nagu meie kohta kirjutati, kaks tüdrukut, ei tea, kust nad tulevad, ja kindlasti nad kaovad ära. Õeldigi nii, et tüdrukud ju hakkavad lapsi saama ja see pole üldse mingi kindel värk. (R, 73 a)

Selliseid argiseksistlikke olukordi kirjeldati kõigis intervjuudes olenemata vanusest, kuigi postsotsialistlikust perioodist rääkides rohkem, milles võivad peegelduda nii suhtluskultuuri muutused kui ka vanema põlvkonna arhitektide kaldumus sedasorti torked ebaolulisena unustada või maha vaikida. Samas ei omistanud kõnelejad neile vahejuhtumitele erilist tähtsust, pigem suhtuti sellesse kui paratamatusesse, mida tuleb ignoreerida. Samamoodi aktsepteeriti üldiselt kogu eriala etteantud tingimusi. Arhitektuurivallas valitseb siiani veendumus, et arhitektuur on meritokraatlik valdkond: edu sõltub isiklikust andekusest ja tõhusast tööst. Seksistlikesse olukordadesse suhtutakse kui ühekordsetesse juhtumitesse ja soolist diskrimineerimist ei nähta süsteemse probleemina – nii Eestis kui rahvusvaheliselt soovivad naisarhitektid uskuda, et sellest on asjakohane rääkida vaid ajaloolises kontekstis ja praeguseks on asjad kindlasti hoopis teisiti (Clark, 2016, lk 16–19).

Intervjuud kinnitasid, et samasugune suhtumine valitseb ka Eesti naisarhitektide seas – tunnistades küll endale osaks saanud diskrimineerimist, olid nad veendunud, et sellele tuleb vastu astuda eelkõige end andekuse ja visa tööga tõestades. Kogu maailmas kipuvad eriala töökultuuri hulka kuuluma pikad tööpäevad ja võistluste eel töötamine ka öösiti ja nädalavahetustel – seda mitte ainult aktsepteeritakse, vaid kohati isegi tuntakse selle üle uhkust (Burns, 2016; Fowler & Wilson, 2004). Eesti pole selles suhtes erand, kuid siin sõlmub see täiendavalt kultuurinormidega, kus naised on näinud (kas koduses või erialases)

töös mitte lihtsalt kohustust ja eneseteostust, vaid ka omalaadi elujõu allikat (Kirss, 2002). Nii rõhutaski enamik intervjuerituid pühendumust ja pikki töötunde kui erialase läbilöögi ja kvaliteetse arhitektuuri peamist garantiid, tõstes uhkusega esile selliseid maskuliinseid jooni nagu äärmist pingutust ja vastupidavust:

Sest arhitektitöö on elustiil. See tahab täispühendumist. /.../ Me ei saa rääkida kaheksast viieni töötamisest, see on nädalavahetused, pikad õhtud, ootamatud muutused, tähtaegade venimised. Ja see kõik on millegi arvelt. (L, 60 a)

Arhitekti eriala kuulub praegu ikkagi siiaamaani nende erialade hulka, mis on nii-öelda kõik-või-mitte-midagi erialad. Need nõuavad pühendumist. Sa võid siis valida, kas teed lihtsalt seda tööd, käid kuskil büroos ja töötad natuke, või kui sa tahad selle eriala läbi ennast teostada, siis see on väga raske, ilma et sa pühenduksid täielikult. (V, 46 a)

Mina pean ütleva, et olen üle 40 aasta töötanud ja ma pole kunagi kuu aega puhunud. Mitte kunagi. Kõige rohkem võib-olla nädal aega, aga tavaliselt neljapäevast pühapäevani. Ma ei ole ses suhtes erand. Arhitekt ei lähe ka pensionile, ta sureb tööle. (R, 73 a)

Minu lapsed ... kes seda ütleski, ütles, et kui ta tuleb koju, ükskõik mis ajal, näeb ta laua taga minu selga. (H, 69 a)

Pisut on olukord ka muutumas: üksikud vastajad teadvustasid sellise kompromissitu pühendumise ohtusid ja väljendasid vajadust leida alternatiivseid tööviise, nii kodu- ja tööelu tasakaalustatumaks ühitamiseks kui ka oma vaimse tervise hoidmiseks. Ometi kumas nendegi vastustest läbi hirm, et arhitektuuri kvaliteedile mõjub see negatiivselt:

Olen arvanud, et lapsele peab palju tähelepanu pöörama, temaga palju tegelema. Olen seda tõesti massiivselt teinud. Aga oleks rohkem pühendunud, oleks võib-olla rohkem saavutanud. /.../ Sest kes siis preemiat ei tahaks saada. Olla kõige paremad. Ja selles ühiskonnas, mis survestab olema kõige parem, klassi parim, kooli parim, linna parim, küla parim, Eesti parim, maailma parim. /.../ Aga sellist lähenemist ei tohiks kultiveerida. /.../ Sa pead hästi tegema, aga sa ei pea olema kõige parem. (T, 48 a)

No meie büroos, ma arvan, et selles suhtes üldse me /.../ erineb, et me ei pane arhitektuuribüroos hullu, või vähemalt ma arvan, et viimased neli aastat küll ei tee seda enam. Et me kõik küll peame seda enda vaimset tervist ja kõike seda muud, mis on väljaspool arhitektuuri, väga oluliseks. Me oleme eraldi tegelenud sellega, et oleks

need asjad nagu balansis. Aga kui sa niimoodi küsid, siis ma arvan, minu isiklik arvamus on see, et tegelikult eks see arhitektuur selle all nagu kannatab ka. (A, 37 a)

Üks probleeme on see, et puuduvad arhitektiks olemise erinevad mudelid ja eeskujud. Valitsev heroiline kõik-või-mitte-midagi suhtumine takistab osajaga töötamist, millesse arhitektuurivallas kiputakse suhtuma skeptiliselt ja tugevate eelarvamustega (Burns, 2016, lk 66). Osajaga töötamise võimatus mõjutab negatiivselt just naiste karjääri olenemata valdkonnast ja on üks sagedasemaid erialasest eneseteostusest loobumise põhjuseid (Stone, 2007). Arhitektuuri professionaalsel väljal on ka suhteliselt vähe naistest eeskujusid (Technical University of Munich, 2018, lk 10) ning eriti veel peavoolunormidest erinevaid lähenemisviise:

Nüüd oleme nii kaugele jõudnud, et koolis õpib naised seda eriala sama palju või isegi rohkem. Õpetajana vaatan, et ei saa kuidagi öelda, et nad oleksid kuidagi nõrgemad või saaksid viletsama ettevalmistuse. Aga nüüpea, kui tuleb see järgmine aste, kui nad jõuavad tööturule, siis on erinevus radikaalne. See hakkab sellest, et me ikkagi koolis ei suuda seda ettevalmistust neile anda, et mismoodi naine saaks oma karjääri üles ehitada sellel erialal niimoodi, et ta oleks edukas. (V, 46 a)

Nii ehitavadki naisarhitektid oma karjäärimudeli üles maskuliinsete eeskujude põhjal, mis on neile sisse istutatud õpingute vältel, kus väärtustatakse individualistlikke meesgeeniuse, ning mida edasises elus toetab suhtlus kolleegidega, kelle väärtushinnangud ja tööeetika on samasugused. Võimetus neile standarditele vastata näiks läbikukkumisena ning vaid vähesed teadvustavad vajadust standardid ise küsimärgi alla seada.

Suhestumine feminismiga

On äärmiselt iseloomulik, et kuigi kõik intervjuueeritud olid erialaselt väljapaistvad emantsipeerunud naised, ei soovinud peaaegu keegi neist end avalikult feminismiga seostada. Probleemiks näis sageli olevat lihtsalt feminismi mõiste või nimetus ise, mitte selle sisu või eesmärgid. Sealjuures jäi arusaam, milles feminism õieti seisneb, sageli mõnevõrra häguseks. Kui vanema põlvkonna esindajate jaoks võis feminism kui mõiste seostuda liialt nõukogude ametliku võrdõiguslikkuse ideoloogiaga, siis noorema põlvkonna esindajad avaldasid arvamust, et feminism ei ole enam aktuaalne või et need võitlused on juba peetud ja vajalik saavutatud või igatahes käeulatuses, mille tõestuseks, vaikimisi alltekstina, oli ka iseenese edukas läbilöömine.

Kahtlemata on vastumeelsuse juured nõukogude perioodis, kui suhe feminismi oli tugevalt ambivalentne ja emantsipatsiooni suhtuti kui järjekordsesse riiklikult pealesunnitud nähtusesse (Moravčíková, 2017, lk 49). Vajadus end ametlikust nõukogude ideoloogiast distantseerida takistas ka feministlike tõekspidamiste võimestavamaid aspekte omaks võtta ja hinnata. Postsotsialistlikul ajastul on põhjused mõnevõrra teised – nüüd on peamine põhjus feminismist eemale hoida hirm saada paigutatud mingisugusesse eraldiseisvasse marginaliseeritud või nn kvoodikategooriasse¹¹:

Ütleme, et mul ei möödu ühtegi intervjuud, ilma et seda teemat puudutataks. Ühtegi loengukutset ma ei saa sõltumata sellest, et ma olen naisarhitekt. (V, 46 a)

Ma olen leidnud ennast olukordadest, kus pigem soositakse mind kui mu koostööpartnereid ainuüksi, kuna ma olen noor ja naissoost, sest on vaja mingid kvoodid täita, et näiteks sümposiumil või paberil korrektne paistaks. (P, 33 a)

Mina pean ütlema, et ma tegelikult ei ole terve oma tegutsemise aja aru saanud, et olen teistmoodi. Väga tihti oli nii, et oli suur nõupidamine, 12-15-20 meest ja mina üksinda juhin seda. Ma pole iialgi tähele pannud, et mina seda juhtides olen naisterahvas. (R, 73 a)

Hirm kvoodikategooriasse liigitatud saada on universaalne. Kui 2017. aastal avaldas populaarne veebisait *dezeen.com* naistepäeva puhul nimekirja maailma 50 inspireerivaimast naisarhitektist, kirjutas Taani arhitekt Dorte Mandrup vastuseks vihase avaliku kirja, deklareerides, et „ma ei ole naisarhitekt, ma olen arhitekt“ (Mandrup, 2017).¹² Internetis ja sotsiaalmeedias järgnes tuline diskussioon. Mandrup leidis, et niipea kui projekt või arhitekt leiab end „naiste“ kategooriast, kaotab töö tõsiseltvõetavuse ning seda esitatakse kui midagi kaunist ja ohutut, mis on „meeste arhitektuuri pärismaailmast“ eraldi. „Naisarhitektuuri“ leebesse maailma ei kuulu ei korporatiivtellimused, karm konkurents ega siredad pilvelõhkujad. Ja korra aastas, naistepäeval, tunnustatakse selle kategooria saavutusi, et need seejärel ülejäänud aastaks unustada (Mandrup, 2017). Samasuguseid arvamusi on väljendanud ka teised rahvusvaheliselt tunnustatud naisarhitektid, kõige enam vast Zaha

¹¹ Arhitektuuridiskussioonides on nimetatud seda ka *handicap*-kategooriaks ja kirjeldatud naisarhitektide preemiaid arhitektuuri paraolümpiana (nt Mandrup, 2017), kuid sellist mõistekasutust peaks vältima, kuna see normaliseerib suutmissurvet ja marginaliseerib erivajadustega inimesi.

¹² Samale probleemile kirjanduses on osutanud Toril Moi (2015).

Hadid, pikka aega ainus eriala prestiižseima auhinna Pritzkeri preemia võitnud naine,¹³ kes on samamoodi kategooriliselt keelanud rääkida endast kui naisarhitektist (Stratigakos, 2016b, lk 64). Kahtlemata on see keeruline küsimus. Samu tendentse võib jälgida ka kunstimaailmas, kus eriti 1980.–1990. aastatel sündinud kunstnikud ei soovi end käsitleda naisloojate kontekstis ega end feminismiga seostada, sest see oleks marginaliseeriv ja pigem takistaks institutsionaalse tunnustuse saavutamist (Diaz Ramos, 2016, lk 20). Arhitektuuriajaloolane Karen Burns on siiski osutanud, et naisarhitektide vastumeelsust sellise liigituse suhtes ei tohiks tõlgendada feminismi reetmisena, vaid see on eelkõige teadlik otsus defineerida end omaenda tingimustel (Burns, 2012).

Kuivõrd üleüldine konsensus toetab kõik-või-mitte-midagi suhtumist, oleks siit lihtne järeldada, et naiste vähene esindatus eriala tippude seas peegeldab lihtsalt nende väiksemaid ambitsioone. Arhitektuuriuuri ja aktivistliku veebiplatvormi Parlour asutaja Justine Clark on aga nimetanud seda üheks eriala kõige ohtlikumaks müüdi (Clark, 2016, lk 23). Tema kolmeaastane Austraalia arhitektuurivälja uuring näitas, kuivõrd levinud ja samas põhjendamatu see eeldus on – takistavaks teguriks ei ole mitte loomupärane ambitsioonipuudus, vaid praktilised raskused, nagu vajalike kogemuste omandamise keerukus, soopõhised eelarvamused naiste kompetentsi suhtes ja see, et peaaegu võimatu on ehitada karjääri üles moel, mis võimaldaks suurema ja väiksema intensiivsusega perioode (Clark, 2016, lk 21). Ometi näitasid intervjuud, et ka paljud Eesti naisarhitektid usuvad, vähemalt teatud määral, naiste väiksema ambitsioonikuse müüti:

Naine on naine, võib-olla ta ei ole nii ambitsioonikas. Ta ehk ei tahagi nii palju silma paista, talle ei ole see nii eluliselt vajalik. See on ikkagi natuke ajaloo ja mõtlemisega paigas, miks meil on poliitikas vähe naisi, võib-olla nad lihtsalt ei taha, mitte see, et neid ei lasta. (M, 52 a)

Võib-olla mängib siin rolli see, et naiste seas on suurem protsent neid, kes on loomu poolest tagasihoidlikud, nad eelistavadki kedagi teist ette lükata, millest on õudsalt kahju. Nii jääbki mulje, et naiste roll on väiksem. (K, 45 a)

[S]eda pole arhitektuuri puhul rohkem, mulle tundub. Muusikud näiteks, silmapaistvad muusikud, enamik on ju mehed – miks see nii on? Dirigendid ... Ainult üks, Anu Tali,

¹³ Zaha Hadid sai esimese naisena Pritzkeri preemia aastal 2007; hiljem on Kazuyo Sejima (2010), Carme Pigem (2017) ja Anne Lacaton (2021) saanud preemia arhitektuuribüroo ühe osalisena. Aastal 2020 said preemia Yvonne Farrell ja Shelley McNamara.

on naisdirigent, kõik on mehed. Midagi peab olema selles. Võib-olla on seal filosoofiline, psühholoogiline probleem, miks see nii on? (H, 69 a)

Sellistes vastustes peegeldub ühelt poolt *status quo* aktsepteerimine üldises plaanis ja teiselt poolt enese konstrueerimine sellest üldisest erinevana. Probleemi ühiskondlike põhjuste nägemise asemel kumab siit läbi mingit laadi essentsialism, mis haakub eelkirjeldatud kvoodikategooria hirmuga – „tugevad tegijad“ (kelle hulka vaikimisi ka endid ilmselt loetakse) oleks justkui need probleemid ületanud, tegutsedes koos meestega „normaalkategoorias“.

Kahtlemata on üks põhilisi kitsaskohti töö- ja pereelu ühitamine. Hoiak, et arhitektuuri puhul on see võimatu, ulatub juba 20. sajandi algusesse, ja seda isegi mitte praktilistel põhjustel, vaid veendumusest, et need kaks rolli eeldavad olemuslikult vastandlikke iseloomuomadusi (Stratigakos, 2008, lk 284). Tänapäeva puudutavad rahvusvahelised uuringud on andnud lahknevaid tulemusi. Näiteks osutas enamik Austraalia arhitekte, et laste saamine on teinud täiskohaga arhitektitöö väga keeruliseks (Clark, 2016, lk 23). Lastega naiste ajaressurs on piiratud ning nii loobutakse erialasest sotsiaalsest elust, nagu näituste avamised, tööjärgsed dringid või muud mitteformaalsed kohtumised, mis vähendab *network*'imise ja oma loomingu promomise võimalusi. Arhitektuur on aga väga konkurentsitihe eriala, kus sedalaadi sotsialiseerumine, enesest teavitamine ja avaliku kuvandi loomine on äärmiselt olulised (Heynen, 2017, lk 262). Samas ei saa süüdistada vaid pere olemasolu: ühes Euroopa uuringus ilmnes, et Prantsusmaal, kus naised saavad töö- ja pereelu ühitamisega üldjuhul hästi hakkama, on vaid kolmandik arhitektidest naised; samas riikides, kus lapsehoiuküsimused on riiklikult suhteliselt vähem toetatud (nagu Bulgaarias, Kreekas või Horvaatias), oli naiste osakaal arhitektide seas kõige suurem (Technical University of Munich, 2018, lk 12).

Eesti puhul tuleb arvesse võtta nõukogude ja postsotsialistlikku konteksti. Emantsipeerunud nõukogude naine oli erakordselt ambivalentne nähtus: avalikus sfääris ja tööelus oodati naistelt meestega võrdset panustamist, samas säilisid eraelus traditsioonilised ja patriarhaalsed ootused (Annuk, 2015, lk 70). Tegelikuses tähendas see lihtsalt topeltkoormust. Paljude jaoks oli seda liiga palju ja mõistagi ei jäänud nii aega neiks lisapingutusteks, mida on arhitektuuris tippu jõudmiseks vaja, nagu edukas osalemine võistlustel, oma loomingu propageerimine või avalikes diskussioonides kaasa löömine. Võibolla just selles peitub põhjus, miks olid vaid üksikud naisarhitektid üldtunnustatud autorite seas, kuigi

projekteerimisbüroodes töötas mehi ja naisi ühepalju. Nõukogude Eesti kõige auhinnatumal naisarhitektil Valve Pormeistril, kelle erakordsele loomingule viitasid tunnustavalt ka paljud intervjueeritud, lapsi ei olnud. Irina Raua, särava karjääriga arhitekti ja planeerija, Tallinna peaarhitekti ja abilinnapea peremudel oli aga nõukogude kontekstis tavapäratu: majapidamise eest hoolitses peamiselt ta insenerist abikaasa, võimaldades naisel üleni erialasele tööle pühenduda (Kaik, 1991, lk 5).

Taasiseseisvumisjärgsetel aastatel on ühiskonnas kahtlemata toimunud teatav areng võrdõiguslikuma peremudeli suunas, kuid ühiskondlikud ja kultuurilised normid muutuvad siiski aeglaselt. Nõukogude võrdsusretoorika pärand valmistab probleeme – võrdõiguslikkust nähakse sageli millegi nõukogudelikuna, mis kutsub esile skepsist ja vastandumist (Annuk, 2015, lk 71). Samas kaasnes üleminekuajaga iha pöörduda tagasi sõjaeelse iseseisvusaja väärtuste ja kultuuri poole, mis hõlmas ka 1930. aastate konservatiivseid soorolle. Nii on teadvustatud ja avalik feminismi omaksvõtt keerukas isegi nende jaoks, kes selle põhimõtteid tegelikult jagavad. Nii lastega kui lasteta intervjueeritud tunnistasid, et hoolimata kõigest on peresuhted jätkuvalt asümmeetrilised ja enamasti jääb suurem osa pereeluga seonduvast vastutusest naiste kanda.

Kokkuvõtteks

Intervjuud Eesti naisarhitektidega näitasid, et arhitektuuriõppe ja erialase enesekehtestamise koha pealt on paljud probleemid universaalsed ning olukord Eestis ei erine kuigivõrd läänemaailma omast. Arhitektuurikultuur on suuresti jätkuvalt meestekeskne, eriala enesepildis on kesksel kohal arhitekt kui kangelaslik individualistlik looja ning edu pandiks peetakse erakordset andekust ja visa tööd. Nagu rahvusvahelisel arhitektuuriväljal, on ka Eesti naisarhitektide seas väga levinud hirm sattuda naisena teisejärguliste loojate kategooriasse ja kõhklused feminismi avaliku omaksvõtu ees. Samas lisab nõukogude kontekst ja pärand siinsele pildile oma nüansi, tekitades kohati olukordi, kus naiste tegelike valikute, olukordade ja tegude ning retoorika vahel ilmneb teatud vastuolusid.

Nii nõukogude perioodil kui pärast seda tegutsenud naisarhitektide ettekujutus võimalustest kehtestada end naisena arhitektuuris ja suhe feminismiga on ambivalentne. Nõukogude ajast pärit kultuurinormid ja hoiakud mõjutavad endale seatavaid ootusi ja enesepilti tänini. Tollased sotsiaalsed olud, mis pealtnäha toetasid naiste emantsipatsiooni, võimaldasid küll paljudel naistel siseneda arhitektuurierialale, kuid ei viinud sügavamate muutusteni eriala

maskuliinses töökultuuris ega sissejuurdunud arhitektuurikaanonis. Samas tõi üleminekuajaga kaasa sõjaeelse Eesti Vabariigi aegsete väärtuste ja hoiakute, sealhulgas konservatiivsete soorollide taasaktualiseerumise.

Kõik intervjueritud arhitektid olid teinud või tegemas edukat karjääri, olles eriala tipu mõistes – kui käsitame sellena ühiskondlikku autoriteeti, avalikku tunnustust konkursivõitude, preemiate, meediakajastuse näol – ikkagi ilmselges soolises vähemuses. Ometi ei näinud keegi selles süsteemset probleemi, vaid naisarhitekti edu või läbikukkumist vaadeldi ainult üksikjuhtumite tasandil, tema enese sihikindlusest, töökusest ja andekusest sõltuvana. Töö- ja pereelu ühitamise keerukust ning sagedast ületunnitööd aktsepteeriti eriala paratamatu kaasnähtusena, kuigi noorema põlvkonna esindajad on hakanud seda probleemi juba ka mõneti teadvustama.

Intervjuud puudutasid tervet rida küsimusi, mida Eesti arhitektuuridiskursuses ei ole varem käsitletud, nagu arhitektuurihariduse sooline eripära, sooline tasakaal töökollektiivides, eriala soopõhised võimuvõrgustikud ja arhitektuurivaldkonnas sügavalt juurdunud alusmütide piirav mõju. Samas oli tegemist väga ilmeka suulise ajaloo näitega, kus tulid esile ka narratiivi konstrueerimise iseärasused – kuna enamikul juhtudel ei olnud intervjueritavad varem oma õpingutele, karjäärile ja loomingule feministlikust perspektiivist vaadanud, võisid jutustamisviisis ja hinnangutes intervjuu jooksul toimuda märkimisväärsed nihked ja muutused. Kahtlemata on nende intervjuude käigus loodud info- ja teadmistepagas intersubjektiivne, mis osutab nii arhitektide erialase kui eraelulise identiteedi raamistamise suhtelisusele kui ka sellele, kui erinevatel viisidel on võimalik oma läbielatud kogemusi mõtestada. Igal juhul aitab arhitektuuriloomet mõjutavate mitteformaalsete aspektide feministlik uurimine luua nüansseeritumat pilti hilisnõukogude perioodi ja taasisesiseisvumisaegse Eesti arhitektuurikultuurist ja -loomingust.

Kasutatud allikad

Abrams, L. (2010). *Oral history theory*. Routledge.

Acker, J. (1990). Hierarchies, jobs, bodies: A theory of gendered organizations. *Gender and Society*, 4(2), 139–158.

Annuk, E. (2015). Soodiskursustest Eestis nõukogude perioodil. *Ariadne Lõng*, 1–2, 70–89.

- Annuk, E. (2019). Feminism in the Post-Soviet space: The geopolitics of Estonian feminism. *Gender, Place & Culture*, 26(3), 405–426. <https://doi.org/10.1080/0966369X.2018.1552925>
- Awan, N., Schneider, T., & Till, J. (Eds.) (2011). *Spatial agency: Other ways of doing architecture*. Routledge.
- Brown, L. A. (2011). *Feminist practices. Interdisciplinary approaches to women in architecture*. Ashgate.
- Burns, K. (2012). The woman/architect distinction. *Architectural Theory Review*, 17(2–3), 234–244. <https://doi.org/10.1080/13264826.2012.730537>
- Burns, K. (2016). The hero's journey: Architecture's 'long hours' culture. In J. B. Brown, H. Harriss, R. Morrow, & J. Soane (Eds.), *A gendered profession: The question of representation in space making* (pp. 63–71). RIBA Publishing.
- Burns, K. (2019). Oral history as activism: The public politics of spoken memory. In J. Gosseye, N. Stead, & D. Van der Plaat (Eds.), *Speaking of buildings: Oral history in architectural research* (pp. 115–134). Princeton Architectural Press.
- Burns, K., & Brown, L. (2020). Telling transnational histories of women in architecture, 1960–2015. *Architectural Histories*, 8(1). <https://doi.org/10.5334/ah.403>
- Clark, J. (2016). Six myths about women in architecture. In J. B. Brown, H. Harriss, R. Morrow, & J. Soane (Eds.), *A gendered profession: The question of representation in space making* (pp. 14–30). RIBA Publishing.
- Diaz Ramos, L. (2016). *Feminist curatorial interventions in museums and organizational change: Transforming the museum from a feminist perspective*. [Doctoral dissertation, University of Leicester]. <https://hdl.handle.net/2381/39450>
- Engler, H. (2017). Between state socialist emancipation and professional desire: Women architects in the German Democratic Republic, 1949–1990. In M. Pepchinski & M. Simon (Eds.), *Ideological equals. Women architects in socialist Europe 1945–1989* (pp. 7–19). Routledge.
- Fowler, B., & Wilson, F. (2004). Women architects and their discontents. *Sociology*, 38(1), 101–119. <https://doi.org/10.1177/0038038504039363>
- Gosseye, J., Stead, N., & van der Plaat, D. (Eds.). (2019). *Speaking of buildings: Oral history in architectural research*. Princeton Architectural Press.

- Harris, J. (1992). Storehouses of knowledge: The origins of the contemporary architectural museum. In L. Richards (Ed.), *Canadian Centre for Architecture: Building and gardens*. Canadian Centre for Architecture.
- Harriss, H. (2016). A gendered pedagogy. In J. B. Brown, H. Harriss, R. Morrow, & J. Soane (Eds.), *A gendered profession: The question of representation in space making* (pp. 247–255). RIBA Publishing.
- Heynen, H. (2017). Where have all the women gone? Women's visibility in architectural culture in flanders. In M. Pepchinski, C. Budde, W. Voigt, & P. Cachola Schmal (Eds.), *Frau Architekt. Seit mehr als 100 Jahren: Frauen im Architekturberuf. Over 100 Years of Women in Architecture* (pp. 259–263). Deutsches Architekturmuseum, Ernst Wasmuth Verlag.
- Kaik, M. (1991). Miks Tallinn kunagi valmis ei saa. *Eesti Naine*, 11, 4–5.
- Kalm, M. (2014). *Kunsttööstuskoolist kunstiakadeemiaks: 100 aastat kunstiharidust Tallinnas / From the school of arts and crafts to the academy of arts : 100 years of art education in Tallinn*. Eesti Kunstiakadeemia.
- Kasik, R. (2006). Feministlik lingvistika. *Oma Keel*, 2, 5–12.
- Kaukonen, E. (2022). Kuidas on lood soolise tasakaaluga eesti keeles? Feministeerium. <https://feministeerium.ee/kuidas-on-lood-soolise-tasakaaluga-eesti-keeles/>
- Kirss, T. (2002). Inimväärne elu naisena: teoreetilisi perspektiive Eesti naiste elulugude uurimiseks. *Ariadne Lõng*, 1–2, 6–23.
- Kuhlmann, D. (2013). *Gender studies in architecture: Space, power and difference*. Routledge.
- Lambert, P. (1999/2000). The architectural museum: A founder's perspective. *Journal of the Society of Architectural Historians*, 58(3), 308–315. <https://doi.org/10.2307/991523>
- Lohmann, P. (2017). The architect Iris Dullin-Grund in the films of divided Germany. In M. Pepchinski & M. Simon (Eds.), *Ideological equals: Women architects in socialist Europe 1945–1989* (pp. 172–185). Routledge.
- Mandrup, D. (2017). „I am not a female architect. I am an architect“. *Dezeen*. <https://www.dezeen.com/2017/05/25/dorte-mandrup-opinion-column-gender-women-architecture-female-architect/>

- Marciniak, P. (2017). Spousal collaboration as a professional strategy for women architects in the Polish People's Republic. In M. Pepchinski & M. Simon (Eds.), *Ideological equals: Women architects in socialist Europe 1945–1989* (pp. 63–77). Routledge.
- Matrix (1984). *Making space: Women and the man made environment*. Pluto Press.
- Moi, T. (2015). „Ma ei ole naiskirjanik.“ Naistest, kirjandusest ja feministlikust teooriast tänapäeval. *Ariadne Lõng*, 1–2, 164–168.
- Moravčíková, H. (2017). Emancipated but still accompanied: The first generation of women architects in Slovakia. In M. Pepchinski & M. Simon (Eds.), *Ideological equals: Women architects in socialist Europe 1945–1989* (pp. 48–62). Routledge.
- Parbus, T. (2018). *Naisarhitektid Eestis aastatel 1918–1940. Haridus, arhitektuuripraktika ja ühiskondlik retseptioon*. [Magistritöö, Eesti Kunstiakadeemia]. <https://eka.entu.ee/public-thesis/entity-428936/parbus-tiiu-naisarhitektid-eestis-aastatel-19181940-haridus-arhitektuuripraktika-ja-yhiskondlik-retseptioon>
- Pepchinski, M. (2017). Desire and reality: A century of women architects in Germany. In M. Pepchinski & M. Simon (Eds.), *Ideological equals: Women architects in socialist Europe 1945–1989* (pp. 25–35). Routledge.
- Pepchinski, M., & Simon, M. (2017). Introduction. In M. Pepchinski & M. Simon (Eds.), *Ideological equals: Women architects in socialist Europe 1945–1989* (pp. 1–4). Routledge.
- Ruudi, I. (2021). Järelmärkusi ühele näitusele. Feministlik pilk Eesti Arhitektuurimuuseumile / A postscript to an exhibition: Feminist investigation of the Estonian Museum of Architecture. Anu Allas (toim.), *Naiskunstnikud Balti- ja Põhjamaade muuseumides. Eesti Kunstimuuseumi toimetised 11 [16] / Women artists in Baltic and Nordic Museums. Proceedings of the Art Museum of Estonia 11 [16]* (lk 191–224). Eesti Kunstimuuseum.
- Scott Brown, D. (1989). Room at the top? Sexism and the star system in architecture. In E. Perry Berkeley & M. McQuaid (Eds.), *Architecture: A place for women* (pp. 237–246). Smithsonian Institution Press.
- Shonfield, K. (Ed.) (2011). *This is what we do: A Mum manual*. Ellipsis.
- Stone, P. (2007). *Opting out? Why women really quit careers and head home*. University of California Press.

- Stratigakos, D. (2008). The good architect and the bad parent: On the formation and disruption of a canonical image. *The Journal of Architecture*, 13(3), 283–296. <https://doi.org/10.1080/13602360802216971>
- Stratigakos, D. (2016a). Unforgetting women architects. From the Pritzker to Wikipedia. *Places*. <https://placesjournal.org/article/unforgetting-women-architects-from-the-pritzker-to-wikipedia/?cn-reloaded=1>
- Stratigakos, D. (2016b). *Where are the women architects?* Princeton Architectural Press.
- Technical University of Munich (2018). *Women in Architecture. Pre-study for the development of a third-party funded research project on culturally relevant gender-equitable changes in architecture.* <https://mediatum.ub.tum.de/doc/1578727/1578727.pdf>
- Vitruvius (2002 [33–14 BC]). *On architecture. Books I–V*. Edited and translated by Frank Granger. Harvard University Press.
- Weissmüller, L. (2017). The invisible female architect. In M. Pepchinski, C. Budde, W. Voigt, & P. Cachola Schmal (Eds.), *Frau Architekt. Seit mehr als 100 Jahren: Frauen im Architekturbetrieb. Over 100 Years of Women in Architecture* (pp. 17–24). Deutsches Architekturmuseum, Ernst Wasmuth Verlag.

Ingrid Ruudi on arhitektuuriajaloolane ja kuraator, Eesti Kunstiakadeemia kunstiteaduse ja visuaalkultuuri instituudi teadur ja külalisdotsent ning ajakirja Kunstiteaduslikke Uurimusi peatoimetaja. Tema uurimisvaldkonnad on 20. sajandi teise poole ja tänapäeva arhitektuur ja ruumikultuur, kunsti ja arhitektuuri kokkupuutepunktid ning ruumi sooline kriitika. 2020. aastal kaitses ta Eesti Kunstiakadeemias doktoritöö „Spaces of the Interregnum. Transformations in Estonian Architecture and Art, 1986–1994“ („Ruumiline interreegnum: Muutused Eesti arhitektuuris ja kunstis 1986–1994“, *cum laude*). Ta on kureerinud mh Eesti ekspositsiooni „Gaasitoru“ Veneetsia arhitektuuribiennaalil (2008), linnainstallatsioonide festivali LIFT11 (2011), näitusi „Ehitamata. Visioonid uuest ühiskonnast 1986–1994“ (2015) ja „Oma tuba. Feministi küsimused arhitektuurile“ (2019) Eesti Arhitektuurimuuseumis. ingridruudi.ee.

Abstract

The article focuses on gender-specific experiences of Estonian women architects during their architecture studies, their possibilities of self-actualisation in the local architecture field, balancing the demands of paid work outside of the home and private life, self-image as female designers as well as general attitudes towards feminism. Traditionally, architecture has been a strongly masculine realm with its core myths, work culture and value systems to this day – the discourse is dominated by the figure of an architect as an individualist hero synthesising the technological and the philosophical, and the career path of an architect is imagined as a special calling that is worth sacrificing everything else. Such persisting ‘all-or-nothing’ preconceptions make it complicated to forge different career paths or to appreciate alternative or more collaborative modes of practice. The aim of the article is to understand if and to what extent such attitudes impact the career choices and possibilities of women architects, their self-esteem and assessment of their creative work. The article is based on sixteen interviews with Estonian women architects aged 33–93 made for the exhibition *A Room of One's Own: Feminist's Questions to Architecture* at the Estonian Museum of Architecture in 2019. Based on the interviews, the article analyses the differences and developments of late Soviet and post-Soviet Estonian architecture culture from a female perspective, mapping them onto the findings of international feminist research both from Western Europe as well as the former Eastern Bloc. Additionally, the article points at the productive possibilities of oral history as a method to complement and challenge the conventional architecture history as well as the intersubjective character of the narratives thus constructed.

Keywords: architecture, women architects, career, oral history

Ingrid Ruudi is an architecture historian and curator, researcher and Visiting Associate Professor at the Institute of Art History and Visual Culture at the Estonian Academy of Art and the editor-in-chief of the journal *Kunstiteaduslikke Uurimusi*. She researches the architecture and spatial culture of the second half of the 20th century and today, connections between art and architecture and the gendered critique of space. In 2020 she defended her doctoral dissertation *Spaces of the Interregnum. Transformations in Estonian Architecture and Art, 1986 – 1994* (cum laude). She has among other things curated the

Estonian exposition *Gas Pipeline* at the Venice Biennale of Architecture (2008), LIFT11 festival of city installations (2011) and the exhibitions *Unbuilt. Visions of a New Society 1986–1994* (2015) and *A Room of One's Own. Feminist Questions to Architecture* (2019) at the Estonian Museum of Architecture.